

تجربه نمونه برداری در ارزیابی یک اثر ترجمه‌ای

• احسان الله شکراللهی طالقانی

کارشناس ارشد کتابداری کتابخانه مجلس شورای اسلامی

از پدران با آنها رابطه علمی برقرار کنند و یادشان را گرامی بدارند. این محمل اطلاعاتی در آن زمان هرچه نامیده می‌شد، چیزی است که ما امروز آن را کتاب می‌نامیم. طبق تعریف زیبا و کاملی که آقای دکتر هوشنگ ابرامی ارائه داشته‌اند: «کتاب رسانه‌ای گروهی است که در آن مطالبی ضبط شده باشد قابل انتقال، که بازیابی آن مطالب از نظر زمان و مکان محدود نباشد».^۱

در مورد این دستاورده بزرگ تمدن بشري مطالعات ارزنده‌اي صورت گرفته و پژوهشگران فراوانی وقت و توان خود را به بازشناسی شیوه‌های تولید، یافتن نمونه‌ها و ترجمه متون بدست آمده اختصاص داده‌اند. در اروپا حداقل ده کتاب مستقل با عنوان «تاریخ کتاب» یا نظایر آن به چاپ رسیده که البته باید گفت در همه آنها به گونه‌شگفت آور نقش شرق نادیده گرفته شده است.^۲

مطالعات مشرقیان درخصوص تاریخ کتاب نیز بیشتر معطوف به شرق بوده و به عنوان مثال ما در ایران به تأثیف مستقل برنمی‌خوریم که مسیر تولید و توسعه کتاب را در تمام جهان و زوایای مختلف تاریخی و جغرافیایی تمدن بشري بررسی کرده باشد. از مطالعات مزبوری توان به مجموعه مقالات نخستین کنگره کتاب و کتابخانه در اسلام اشاره کرد که در سال ۱۳۷۹ توسط بنیاد پژوهش‌های علمی آستان قدس رضوی برگزار گردید.^۳ البته مقالات از مقوله‌ای دیگرند و موضوع سخن در اینجا کتاب‌هایی است که سعی در معرفی پیشینه کتاب به صورت کامل دارد.

از میان آثاری که سعی در معرفی تاریخ کتاب در سطح جهانی نموده‌اند، سه اثر تاکنون به زبان فارسی برگردان شده است:

اثر نخست تاریخ کتاب از کهن ترین دوران تا عصر حاضر نام دارد که نویسنده آن سونددال است و آقای محمدعلی خاکساری از کتابداران برجسته دانشگاه فردوسی مشهد آن را از روی ترجمه عربی به فارسی برگردانده و بنیاد پژوهش‌های اسلامی هم در سال ۱۳۷۲ به نشر آن همت گماشته است. در این اثر که بیشتر به تاریخ

• فردریک جی کیلگور. تکامل کتاب، ترجمه دکتر علی شکویی، ویراستار دکتر حسین مختاری معمار، انتشارات دیپیش، بهار ۱۳۸۳، صفحه، وزیری.

مردمان بخود اندر هر زمان

راز دانش را به هرگونه زبان

گرد کردن و گرامی داشتند

تابه‌سنگ اندر همی بنگاشتند

دانش اندر دل چراغ روشن است

وز همه بد برتن توجوشن است

«روdkي»

شاید وقتی اندیشمندان دوران کهن راهی یافتنند که بتوانند حاصل یافته‌های علمی، تجربیات شخصی و خاطرات دوران خود را ثبت کنند، بزرگ ترین اندوهشان به برترین شادی‌ها تبدیل شده بود، چراکه دیگر نگرانی دفن این یافته‌ها در سینه‌ها از میان رفته بود و آیندگان می‌توانستند از طریق نخستین میراث مکتوب به جا مانده

فصل هفتم: قلمرو مسیحیت، تولید کتاب در عصر صومعه‌ها، تولید کتاب در دورهٔ غیر روحانی، فهرست‌ها، عینک، کاغذ.

فصل هشتم: چاپ، نشر و تجارت کتاب، صفحه عنوان، صفحه‌گذاری و مصورسازی، روزنامه‌ها و مجلات.

فصل نهم: انقلاب نیرو، ماشین‌های چاپ با اهرم‌های آهنی، ماشین‌های چاپ بزرگ تجاری، ریخته‌گری مکانیزهٔ حروف، فرایندی‌های چاپ‌سنگی و چاپ به طریق عکاسی مکانیکی، کاغذ، نشر.

فصل دهم: اوج کتاب‌های چاپ شده، از حروف ریخته‌گری، حروف چینی مکانیزه، ماشین‌های چاپ سیلندری و دوار، فرایندی‌های عکس‌برداری مکانیکی، صحافی، روزنامه‌ها و مجلات، ماشین‌های تحریر، انتشار کتاب، عصر کتابخانه.

فصل یازدهم: تولید کتاب با استفاده از رایانه، چاپ افست اولیه، حروف چینی عکسی، چاپ افست جدید، چاپ انعطاف‌پذیر و چاپ الکترونیکی، توسعه و پیشرفت کتاب‌های الکترونیکی، فرامتن، چند رسانه‌ای‌ها و فرارسانه‌ها، نگاهی به آینده.

نگارنده این سطور سعی می‌کند با نمونه‌برداری از سه فصل نخست، ششم و پانزی، به نقد و معرفی بیشتر این اثر پردازد.

در فصل نخست این اثر که عنوان زیبای پویایی کتاب را به خود اختصاص داده است، تغییرات عمده در طول تاریخ کتاب توضیح داده شده است که به طور خلاصه عبارت است از:

۱. تغییر در شکل و قالب کتاب
۲. تغییر در کاربرد نیرو برای نوشتن و تولید کتاب [چاپ]
۳. تغییر در تعداد عالائم بکارهای در نگارش
۴. تغییر در سرعت نگارش [چاپ کتاب].

در فصل ششم این کتاب نقش اسلام در توسعه و تولید کتاب به اختصار (در حد ۱۶ صفحه) توضیح داده شده است. در عین حال در برخی فرازهای این معرفی برای مسلمانان غرور آفرین و مایهٔ افتخار است. از جمله در صفحه نودمی خوانیم: «در طول چهار قرن یعنی از قرن هشتم تا یازدهم [میلادی] از لحاظ خلاقیت فکری، اسلام بر دنیا حکومت می‌کرد».

در صفحه ۹۱ و ۹۲ نیز آمده: «دو کشف علمی مهم دنیای اسلام کمک بزرگی به تکامل کتاب کرد. اول اینکه شخصی به نام ابو موسی جابر بن حیان (اوج شهرت ۷۷۶) یکی از دو شیمی دان مهم دنیای اسلام، اولین طرز استفاده از دی اکسید منگنز یا «صابون شیشه‌سازی» را نوشت تا بتوان شیشهٔ روشن و صاف تولید کرد، و این اختراع مهم بعدها ساختن شیشه‌های عینک را امکان پذیر ساخت.

خط، تذهیب، تجلید، کتاب‌آرایی، تصویرگری و فنون اوایل چاپ پرداخته شده، درباره نقش و جایگاه ایران و جهان اسلام در تولید، حفاظت و توسعهٔ کتاب حق مطلب ادا نشده است.

اما در اثر بعدی که آن هم توسط بنیاد پژوهش‌های اسلامی منتشر گردیده، از تأثیر بسیار مثبت جهان اسلام در روند رشد و تکامل کتاب به خوبی دفاع شده و به عنوان یک اثر نسبتاً بی طرف و موفق می‌توان آن را مبنای مطالعات حوزهٔ تاریخ کتاب قرار دارد.

این اثر که با عنوان کتاب در پویهٔ تاریخ توسط آقایان حمید رضا آذیر و حمید رضا شیخی ترجمه شده است، نوشتۀ الکساندر استیپتویچ استاد تاریخ علم است که کتابش در سال ۱۹۸۵ به زبان کرواتی دریوگسلاوی انتشار یافته و به زبان‌های مختلف از جمله در کویت به زبان عربی (در سال ۱۹۹۳) ترجمه و منتشر شده است.

سومین اثر ترجمه شده به فارسی در این زمینه با عنوان اصلی *The Evolution of the Book* نوشته فرد ریک جی. کیلگور، که اول بار در سال ۱۹۹۸ منتشر شد و در سال ۱۳۸۳ با عنوان تکامل کتاب توسط استاد رشته کتابداری آقای دکتر علی شکویی به فارسی برگردان شده است. ویراستاری این اثر را آقای دکتر حسین مختاری معمار بر عهده داشته‌اند، و نام آقای ابوالفضل هاشمی هم در شناسنامه اثر به عنوان ویراستار فنی به چشم می‌خورد.

البته نام مؤلف این کتاب که در صفحه عنوان، فارسی و انگلیسی، شناسنامه، فیبا، و پشت جلد به درستی کیلگور (Kilgour) درج شده، در چشم‌گیرترین بخش‌های کتاب یعنی روحی جلد و عطف به صورت «کیتگور» آمده است.

این اثر فاقد پیشگفتار متوجه و ویراستار است. بنابراین به راحتی نمی‌توان دریافت که علت انتخاب این اثر برای ترجمه چه ویژگی‌های ارزنده‌ای بوده است؛ ناچار خوانندهٔ علاقه‌مند به موضوع باید حداقل فصل نخست و فهرست مطالب آن را از نظر بگذراند تا به ذهنیتی کلی و نسبی در مورد محتوا کتاب دست یابد. مطالب فصول دوازده‌گانه این اثر به قرار ذیل است:

فصل اول: پویایی کتاب

فصل دوم: نخستین کتاب‌های نوشته شده بر روی لوحه‌های گلی، مبدأ نگارش و توسعه آن، نظام لوحه‌های گلی، متون خط میخی، پایان نظام لوحه‌های گلی.

فصل سوم: طومارهای پاپیروس، نگارش مصری، فناوری پاپیروس، کتاب‌های مصر باستان، برگشت به عقب.

فصل چهارم: دنیای یونان و روم، الفای یونانی، وسائل نگارش، منگنز و فلزات.

فصل پنجم: کدکس

فصل ششم: اسلام، کاغذسازی

- الکترونیکی است. این شش خصیصه عبارت اند از:
۱. خوانایی آنها باید بهتر از اغلب کتاب‌های خوانا باشد.
 ۲. نمایش صفات آن باید دست کم شامل پانصد کلمه و بروی صفحاتی در اندازه‌های ۶ در ۹ اینچ چاپ شده باشد.
 ۳. اندازه وزن آنها باید هر دو کمتر از وزن و اندازه یک کتاب داستان به اندازه متوسط باشد.
 ۴. باید بتوان آن را در دست نگه داشته و با یک دست ورق زد.
 ۵. هزینه یک بار استفاده از آن باید کمتر از قیمت یک کتاب داستان باشد.
 ۶. باید بتوان به متن مورد نیاز در هر یک از میلیون‌ها پایگاه اطلاعاتی در هر کجا و هر زمان دسترسی داشته باشد.
- نویسنده در ادامه این مطلب نتیجه می‌گیرد که «همه راه‌ها به خواننده ختم می‌شود» و «بدون خواننده هیچ دلیل و توجیهی برای هیچ نوع سیستم وجود نخواهد داشت». ازین رو طراح یا تحلیل گر سیستم باید طرح خود را با درنظر گرفتن خوانندگان آغاز کند.
- نتیجه گیری دیگر این فصل آن است که «کتاب‌های چاپی به شکوفایی خود ادامه می‌دهند» و این نتیجه را آمار و ارقام مربوط به چاپ در سال‌های اخیر نشان می‌دهد.
- برخی ضعف‌ها که در ترجمه و ویراستاری این اثر به چشم می‌خورد □ در این اثراشکالات تایپی نسبتاً زیاد است به عنوان مثال در سه صفحه نخست به این موارد بر می‌خوریم:
- صفحه اول سطريکی مانده به آخر، «قطعه» به جای «قطع».
 - صفحه دوم، سطر دوم از پاراگراف آخر «الی» به جای «آلی».
 - صفحه سوم سطر اول از پاراگراف آخر، «معوجی» به جای «موعج».

□ در فارسی سازی متن انگلیسی جا داشت دقت بیشتری صورت می‌گرفت تا نام معروفی چون جاخط که در عالم اسلام به ویژه در تاریخ کتاب جایگاه ویژه‌ای دارد دو جا (ص ۹۵ سطر آخر و ص ۱۰۱ سطر دهم) به صورت «جاخر» نمی‌آمد.

هم‌چنین به عنوان نمونه عبارت Binding Cass که در واژه‌نامه‌های تخصصی^۴ جلد قاب دار و جلد غلاف دار یا صحافی قاب دار و صحافی غلاف دار معرفی شده، در ترجمه حاضر «صحافی جلد دار» ترجمه شده که دقیق و درست به نظر نمی‌رسد (نگاه کنید به ص ۱۰۰ سطر ۱۶).

به عنوان پیشنهادی دیگر در ترجمه بهتر ممی‌توان واژه مدارس به جای کالج در این جمله از صفحه ۱۰۱ را مطرح ساخت: «کتابخانه‌های بی‌شماری در مساجد و کالج‌ها نیز وجود داشت». در صفحه ۱۰۲ نیز به جای «کتابخانه قصر» و «خانه دانش»، «کتابخانه سلطنتی» و «بیت‌الحکمه» مناسب تر به نظر می‌رسد.

دومی ابن هیثم (حدود ۹۶۵ – حدود ۱۰۳۹) بود که در غرب به «الهازن» معروف است. او یکی از بزرگ‌ترین دانشمندان چشم در تمام دوران بود و از طریق تجربی کشفیاتی در شکست نور، دوربینی، انحراف کروی چشم، شرح ساختمان چشم و تمرکز عدسی‌های بزرگ‌نمایه عمل آورد. او اولین فردی بود که شرح کاملی از دید اشیا بیان داشته و اظهار داشت که نور از اشیا به چشم ما می‌رسد، نه در جهت خلاف. یافته‌های الهازن نیز کمک زیادی به اختراع عینک کرد».

در صفحه ۹۶ هم می‌خوانیم: «مسلمانان خود را وقف کتاب‌ها کردند و در چند قرن تفوق و برتری خود، کتاب‌های بیشتر از هر تمدن و شاید همه تمدن‌های قبلی تولید کردند».

نتیجه گیری پایان فصل ششم هم بسیار زیبا و خواندنی است: «در طول چهار قرن یعنی از قرن هشتم تا قرن یازدهم، تمدن اسلامی تا اندازه بسیار زیادی مرکز فعالیت‌های فکری دنیا بود که ایمان، زیبایی، عدالت و دانش بوجود می‌آورد. این همه موفقیت‌هایی بود که در تولید کتاب‌ها و نسخه‌های متعددی انعکاس پیدا می‌کرد که هرگز قبل از دیده نشده بود».

فصلی که در آن به این زیبایی در مورد تمدن اسلامی سخن رانده شده با کمال تأسف با عباراتی توهین آمیز نسبت به پیامبر مکرم اسلام آغاز گردید و متأسفانه مترجم یا ویراستار محترم نیز در این خصوص توضیحی ارائه نکرده اند که جاداشت اگر برای حفظ امانت در ترجمه عبارات مذبور حذف نگردید، لائق در پانویس پاسخی در خور به این بی‌حرمتی داده می‌شد تا سکوت نسبت به آن پذیرفتند محتوا قلمداد نگردد.

فصل آخر این کتاب به کتاب الکترونیکی اختصاص یافته و در آن به نقطه نظرات ویژه‌ای از سوی نویسنده کتاب بر می‌خوریم، به عنوان مثال آقای کیلگور فرم و شکل کتاب الکترونیکی را به گونه‌ای معرفی می‌کند که استفاده از آن راحت نیست و به همین دلیل هم مورد استقبال قرار نگرفته است. این گفته جای بحث دارد و می‌توان پرسید توسط چه کسانی مورد استقبال قرار نگرفته است؟ آنان که مثل نویسنده مذبور عمری را باشکل سنتی کتاب سپری کرده‌اند و به آن خو گرفته‌اند، یا جوانانی که اصولاً با شکل سنتی کتاب فاصله گرفته‌اند و آن را برنمی‌تابند و تقریباً تمام اوقات مطالعه خود را پای رایانه شخصی می‌گذرانند، و به جای تورق مطالب چاپی، اطلاعات مورد علاقه خود را در صفحه نمایش رایانه‌ها جست و جو می‌کنند.

می‌توان گفت برای نتیجه گیری صحیح لازم است عادات مطالعاتی گروه‌های مختلف، سنی، تحصیلی و فرهنگی مورد مطالعه قرار بگیرد و آمار مربوطه به دقت استخراج شود.

از جمله نقاطه نظرات مورد توجه نویسنده این اثر، بیان شش خصیصه برای مقبولیت عام یافتن و استقبال از کتاب‌های

به ویژه که واژگان تخصصی در چنین آثاری سیار زیاد و ترجمه‌آن مشکل است. برای هر دوی این استادی ارجمند که افتخار شاگردیشان را داشته‌ام آرزوی توفیق روز افزون و سلامتی و بهروزی دارم.

پا نوشت‌ها:

۱. شناختی از دانش‌شناسی. تألیف هوشنگ ابرامی، به کوشش رحمت‌الله فتاحی، [ویرایش ۲]. تهران: نشرکتابدار، ۱۳۷۹، ص. ۴۱.
۲. کتاب در پوییه تاریخ. نوشه‌ه کساندر استپیتویچ، مترجمان: حمیدرضا آذربی و حمیدرضا شیخی، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۳، ص. ۲۰.
۳. مجموعه مقالات نخستین کنگره کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی. مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۹. ج. ۳.
۴. واژه‌نامه نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی. تألیف حسن هاشمی میناباد، تهران: فهرستگان، ۱۳۸۰.
۵. فرهنگ بزرگ اسلام و ایران از قرن اول تا چهاردهم هجری. به اهتمام آذر تفضلی و مهین فضائلی جوان، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۲، ص. ۹۵.
۶. برخی آثار ترجمه شده توسط آقای دکتر شکویی به قرار ذیل است:
 - بررسی ادبیات کودکان در کشورهای در حال رشد. نوشه‌ه آنالپوسکی، نشر ناظم، ۱۳۶۳.
 - نشر کتاب در جهان سوم، تألیف فیلیپ جی التباخ واوا - میراگبر، دانشگاه تبریز، ۱۳۶۴.
 - شیوه‌های مطالعه. تألیف رالف سی. استیگر، تهران: دبیرخانه هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۷.
 - دنیای کتابداری (مطالعه تطبیقی). نویسنده‌گان ریچارد کرزیس، کاستون لیتون، دانشگاه آزاد اسلامی، مرکز انتشارات علمی، ۱۳۸۰.
 - جنبه‌هایی از برنامه‌ریزی توسعه کتابخانه، ویراستار متن اصلی جی استفن پارکر، تهران: چاپار، ۱۳۸۲.
 - زندگی و سرنوشت کتابخانه باستانی اسکندریه. تألیف مصطفی العابدی، تهران: هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۳۷۹.
۷. برخی از آثار دکتر حسین مختاری معماریه قرار ذیل است:
 - درآمدی بر کتابداری. (ترجمه و اقتباس)، شیراز؛ نشرقو، ۱۳۷۴.
 - اشتراک منابع. همکاری و هماهنگی در خدمات کتابداری و اطلاع‌رسانی. فیلیپ اچ. سیموئل، (نظرارت بر ترجمه)، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۷۷.
 - کاربردهای ریز کامپیوتر در کتابخانه‌ها. نوشه ریچارد ام. کستر، کلینتون اچ. جونز، (ترجمه)، تهران: امیرکبیر، ۱۳۷۰.

□ در این اثر برخی اشتباهات تاریخی نیز به چشم می‌خورد که حداقل بخش مربوط به ایران و اسلام آن قابل اصلاح بود. به عنوان مثال «صاحب بن عباد طالقانی» که از وزرای بزرگ آل بویه بود^۵ در صفحه ۹۶ این کتاب به عنوان وزیر دو نفر از سلاطین سلجوقی معروف شده است.

□ عجله در ترجمه یا ویراستاری نیز باعث افتادگی هایی در این کتاب شده است. مثلاً در صفحه دوم آن‌جاکه مؤلف چهار نوع قالب را برای کتاب می‌خواهد معرفی کند تنها به سه نوع اشاره می‌شود و یک نوع که کتاب پوستی باشد از قلم می‌افتد.

□ در برخی جمله‌های این اثر ترجمه گویا نیست و باعث سردرگمی به ویژه در خواننده جوان می‌شود. به عنوان مثال به این جمله توجه فرمایید:

«جالب اینجاست که باروش چاپ لیتوگرافی در یک قرن و نیم پیش است که مدارهای یکپارچه تراشه‌های ریز پردازند را تولید می‌کنند».

□ جدای از اطلاعات آن به آسانی بیشتری صورت می‌گرفت.

□ یادداشت‌های کتاب نیز که عیناً مطابق متن اصلی در انتهای آن آمده ترجمه می‌شد.

از جمله ویژگی‌های مثبت چاپ فارسی این اثر

- حروفچینی زیبا و چشم‌نواز و صفحه‌بندی خوب

- استفاده از رنگ‌های گرم شبیه رنگ کاغذهای قدیمی و نسخه‌های خطی در طراحی جلد و نیز تصویری کهن از کتابخانه‌ای شامل کاتب و قفسه کتاب که در آن نسخه‌های کتاب قدیمی به شیوهٔ دوران گذشته چیده شده و گویای حال و هوای کتابخانه‌های پیشین است و با محتوا کتاب و نگاه تاریخی آن همخوانی دارد.

- برخی تصاویر اعم از عکس، نقاشی، جدول و نمونه در معرفی و تبیین محتوا کتاب بسیار سودمند جلوه می‌کند.

- در این ترجمه اعداد توک مربوط به منابع و توضیحات متن اصلی داخل پرانتز قرار گرفته و از اعداد توک برای توضیح املای لاتین اسمای خاص در پانویس استفاده گردیده است.

- در مجموع ترجمه نسبتاً روان این اثر مانند سایر آثار ترجمه شده توسط آقای دکتر شکویی^۶ در تقویت متون کتابداری و اطلاع‌رسانی به زبان فارسی مؤثر بوده و دیدگاه یکی دیگر از افراد غیر ایرانی را نسبت به مقوله کتاب در تاریخ به ما نشان می‌دهد.

هم‌چنین ویراستاری آقای دکتر مختاری معمارکه از استاد پرکار^۷ در زمینه تألیف، ترجمه و ویراستاری هستند نیز در انکاس درست بسیاری از مفاهیم تخصصی این رشته در اثر حاضر مؤثر بوده است،